

Відгук

офіційного опонента на дисертацію
Михайленка Дмитра Григоровича

«Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні», подану до спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Актуальність теми дисертаційного дослідження Михайленка Д. Г.

Сумніву в тому, що тема дисертаційного дослідження є актуальною немає. Світовим досвідом державотворення доведено, що корупція є чи не найвагомішим чинником дестабілізації механізму державної влади та політичної організації суспільства загалом. Вона є істотним гальмом всіх реформаційних процесів, фактором, який нерідко зводить їх нанівець. Тому і не випадково Європейський Союз, в числі «домашніх завдань» України, висунув завдання посилення протидії корупції. Саме тому вироблення науково обґрунтованих механізмів протидії корупції є серед найважливіших завдань блоку кримінально-правових наук. Слід погодитися з дисертантом, що без ефективної протидії корупції є неможливою успішна і в повному обсязі реалізація всіх запланованих реформаційних процесів в Україні.

Поряд з наведеним вище, назріла ціла низка теоретико-прикладних питань, які потребують свого наукового вирішення, про що автор зазначає в дисертації та його авторефераті. Всі ці проблеми зв'язані з діяльністю слідчих органів та судів щодо правильної кваліфікації вчинених корупційних посягань та призначення особам, які їх вчинили науково-обґрунтованих покарань.

Необхідно також зазначити, що не дивлячись на значну кількість наукових праць з даної проблематики, в доктрині кримінального права України відсутнє сучасне, співзвучне часові, комплексне монографічне дослідження теоретико-прикладних проблем корупції в Україні, в якому було б розроблено доктринальну концепцію протидії корупції як базової складової кримінально-правової політики української держави.

З наведеними вище блоками проблем науково-прикладного характеру пов'язані також проблеми навчального процесу, вивчення кримінального

законодавства у юридичних навчальних закладах. Кримінально-правова доктрина має одним із своїх завдань, як відомо, вироблення сучасних знань в сфері протидії корупції для навчального процесу.

Слід також звернути увагу і на ту обставину, що реальний стан вирішення назрілих проблем протидії корупції законодавчого характеру ще далекий від завершення.

Актуальність теми дисертації, представленої ним до захисту, підтверджується і її зв'язком з науковими планами та темами кафедри кримінального права як складової плану НДР Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011-2015 роки(с.2 автореферату дисертації та с.8-9 дисертації).

Актуальність теми дисертаційного дослідження підтверджена відділенням кримінально-правових наук НАПрН України.

З наведених вище міркувань, тема дисертації Д. Г. Михайленка «Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні», представленої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, є актуальною і своєчасною.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження. Наукова новизна одержаних результатів полягає тому, що дисертація є першим у вітчизняній кримінально-правовій науці комплексним монографічним дослідженням теоретико-прикладних проблем корупції в Україні. В ній розроблено доктринальну концепцію кримінально-правової протидії корупції як базової складової кримінально-правової політики України.

У результаті дослідження Д. Г. Михайленком сформульовано низку наукових положень та висновків, які є новими або наділені істотними ознаками новизни. Серед цих положень можна, у першу чергу, виділити наступні найбільш істотні з них:

1)здійснені вперше: встановлено, що неефективність діючого механізму кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні пов'язана з його залежністю від наявності, відсутності чи нейтральності політичної волі, яка в Україні реально має дуже низький потенціал для протидії інституціоналізованій корупції та не в змозі зруйнувати корупційні мережі; обґрунтовано, що диференціація правового регулювання протидії корупції має місце в Україні як єдине явище та спосіб організації нормативного поля, результатом чого є виникнення окремих особливих правових режимів протидії корупції; визначено поняття правового режиму протидії корупції та правові режими в межах механізму протидії корупції; обґрунтовано наявність у межах КК України спеціального кримінально-правового режиму

протидії корупційним злочинам; визначено критерії відмінності корупції в публічному та приватному секторах; виокремлено результативний склад злочину, яким є такий склад злочину, об'єктивна сторона якого передбачає встановлення лише результатів злочинного діяння (суспільно небезпечних наслідків, продуктів злочинної діяльності чи інших індикаторів раніше вчиненого діяння тощо); встановлено, що постійні зміни навіть однієї норми КК України можуть бути фактором деформації механізму кримінально-правової протидії цілим групам злочинних посягань; обґрунтовано необхідність вдосконалення механізму правової протидії корупції в частині кола осіб, які підлягають фінансовому контролю, та кола суб'єктів незаконного збагачення, а також про доцільність запровадження спростовної презумпції за якою майнові активи визнаються такими, що підконтрольні публічному службовцю, у конкретних випадках; застосовано методологію тесту на пропорційність щодо норми про незаконне збагачення, у результаті чого запропоновано доцільність обмеження принципу презумпції невинуватості шляхом перенесення тягара доказування щодо такої обставини, як законність примноження активів, зі сторони обвинувачення на сторону захисту; обґрунтовано, що з метою подолання прогалини в КК України, створеної у результаті неодноразових змін ст. 368-2 КК України, КК України слід доповнити статтею, яка б поряд із нормою про незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України) як елементом виключно завершального рубежу протидії корупції, охоплювала б коло суспільно небезпечних діянь, які не можуть бути кваліфіковані за статтями про інші корупційні злочини, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди в розмірі 100 НМДГ і більше та для криміналізації яких існують необхідні підстави;

2)вдосконалені:

розуміння суспільної небезпеки корупційних злочинів та норми про незаконне збагачення (в редакції, що діяла з 01.01.2011 по 05.01.2011 та з 01.07.2011 по 25.01.2015); ідея про запровадження у правовій системі України приватного кримінального переслідування як ефективного інструменту кримінально- правової протидії корупції;

3)дістали подальшого розвитку:

положення про функції службових осіб публічного сектору управління; обґрунтування редакції п. 1 примітки до ст. 364 КК України; положення про індикатори корупційних правопорушень; висновок про необхідність вироблення доктринальних основ кримінальної законотворчості в частині обґрунтування її цілей.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно, всі сформульовані у ній положення та висновки обґрунтовано на

основі особистих досліджень автора. У главі 5.1 колективної монографії «Державна служба в Україні: теоретико-правова характеристика у контексті оновленого законодавства» (Одеса, 2013), яка виконана автором спільно з В.О. Туляковим, особисто здобувачеві належать ідеї та розробки, які стосуються динаміки антикорупційного законодавства України у період з 11.09.2009 року по 23.05.2013 року, елементів механізму правового впливу на корупцію та їх взаємодії, системи корупційних злочинів, соціальної зумовленості розмежування кримінальної відповідальності за злочини проти інтересів публічної та приватної служби та норми про незаконне збагачення.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків (рекомендацій), сформульованих у дисертації та їх достовірність.

Винесені Д. Г. Михайленком на захист положення, висновки і рекомендації обґрунтовані за допомогою цілої низки методологічних принципів та методів. Методологія дослідження обраної дисертанткою теми є традиційною для науки кримінального права. Вона застосована дуже раціонально. Зокрема, у роботі використані такі загальнонаукові та спеціальнонаукові методи: історичний; системно-структурний; герменевтичний, системно-функціональний; порівняльно-правовий; прогнозування та догматичний.

Потужною є теоретична база рецензованого дисертаційного дослідження. Основою для її написання дисертантці послужило дуже широке коло наукових праць як українських так і зарубіжних вчених. Всього автором опрацьовано 701 наукове джерело, серед яких монографії, статті, тези тощо.

Достатньо ґрунтовною є емпірична база дослідження, яку становлять практика Європейського суду з прав людини, конституційних судів України, Молдови, Грузії та інших держав, судів України різних рівнів та регіонів у кримінальних справах про корупційні злочини та справах про адміністративні правопорушення, пов'язані із корупцією; узагальнення судової практики по справах про корупційні злочини України, Республіки Білорусь та Республіки Казахстан тощо; систематизовані статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України та Генеральної прокуратури України щодо стану та структури злочинності в Україні (з 2005 до 2017 рр.); матеріали конгресів ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя; звіти GRECO щодо України; підготовчі матеріали (офіційні звіти) щодо переговорів про розробку Конвенції ООН проти корупції 2003 року; законопроекти, супровідні документи до них та документи, що пов'язані з роботою над ними, які розміщені на офіційному сайті Верховної Ради України.

Про ступінь обґрунтованості та достовірності положень і висновків винесених на захист свідчить також належна їх апробація. Теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладено в одноособовій монографії «Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи» (2017), чотирьох колективних монографіях: «Державна служба в Україні: теоретико-правова характеристика у контексті оновленого законодавства» (2013), «Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані» (2016), «Теоретичні аспекти кримінальної юриспруденції» (2016), «Сучасне кримінальне право України: наукові нариси» (2016), навчально-методичному посібнику «Кваліфікація корупційних злочинів» (2013), 28-ми наукових статтях, з яких 21 наукову статтю опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 6 наукових статей – у зарубіжних періодичних виданнях. Положення і висновки дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри кримінального права, на методологічному семінарі Національного університету «Одеська юридична академія», а також на засіданні Південного регіонального центру НАПрН України. Також результати дослідження були апробовані на 24 наукових заходах, зокрема: міжнародних наукових та науково-практичних конференціях.

Наведені вище аргументи дають підстави для висновку, що ступінь обґрунтованості і достовірності положень та висновків, винесених на захист Д. Г. Михайленком, є належним.

Практичне значення результатів дослідження для науки і практики полягає у тому, що вони використані чи можуть бути використані у:

1)науково-дослідній діяльності – використані при здійсненні фундаментального наукового дослідження «Теорія кримінальної законотворчості: концептуальні основи» та можуть бути використані як основа для подальшого наукового дослідження проблем протидії корупційним злочинам засобами кримінального права;

2)правотворчій діяльності – для вдосконалення кримінального законодавства у частині протидії корупції (лист Голові Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності № 529-3 від 28.03.2018 та лист Голови Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності № 04-18/12-727 від 13.04.2018);

3)правозастосовній діяльності – у діяльності судів та правоохоронних органів при застосуванні норм про корупційні злочини, що знайшло відображення у наукових висновках на запити правоохоронних органів (лист Генеральної прокуратури України № 32-76вих16 від 26.02.2016, лист-

відповідь № 677/1-3 від 18.04.2016; лист Національного агентства з питань запобігання корупції № 95-20/29499/17 від 19.08.2017, лист-відповідь № 262-3 від 20.02.2018), висновки та пропозиції дисертації впроваджено у практичній діяльності Верховного Суду (Акт впровадження №158/0/158-18 від 02.05.2018), Апеляційного суду Одеської області (довідка суду), Адміністрації Одеського морського порту (лист № 19-40A108-130 від 01.02.2018), Київського районного суду м. Одеси (лист № 849 від 19.02.2018);

4)навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право України. Особлива частина», «Кваліфікація корупційних злочинів» (2013-2018 рр.) та інших дисциплін, а також підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін тощо (Акт про впровадження результатів дисертації у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 16.04.2018).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Вдалим загалом слід вважати план, за яким проводилось дисертаційне дослідження. План дисертації охоплює перелік умовних скорочень, вступ, п'ять розділів, які об'єднують тринадцять підрозділів, висновки, список використаних джерел та додатки. Такий план дисертації дозволив дисертантові в повному обсязі дослідити обрану проблематику.

Представлена автором до захисту дисертація має загальний обсяг – 505 сторінок, з яких: 375 сторінок – основний текст, 130 сторінок – список використаних наукових джерел та додатки до дисертації.

Ознайомлення зі змістом дисертації та її автореферату дає підстави стверджувати, що поставлені у плані дисертації питання висвітлені достатньо повно з належною аргументацією положень та висновків, які містяться в дисертації та винесені автором на захист. Автор загалом досяг поставленої мети дослідження, а саме: представив сучасне доктринальне концептуальне бачення вирішення наукових проблем у сфері протидії корупції. Для досягнення цієї мети ним було успішно вирішено низку поставлених наукових задач. Зокрема, з'ясовано: назрілі проблеми формування ефективної кримінально-правової політики України у сфері протидії корупції; визначено ресурси теорії «раціонального злочину» в контексті політики протидії корупції в Україні; розкрито поняття та результати диференціації правового регулювання протидії корупції в Україні; визначено соціальну зумовленість диференціації правового регулювання протидії корупції в Україні; виявлено критерії диференціації правового регулювання протидії корупції; розкрито передумови формування багаторубіжного

механізму правової протидії корупції в Україні, встановлено його структуру; розкрито спеціальні правові норми завершального рубежу правової протидії корупції в контексті класифікації складів злочинів у теорії кримінального права; виявлено функції норми про незаконне збагачення в механізмі кримінально-правової протидії корупції; розкрито характеристики норми про незаконне збагачення як інструменту завершального рубежу правової протидії корупції; визначено соціальну зумовленість обмеження принципу презумпції невинуватості і проведено тест на пропорційність щодо такого обмеження; з'ясовано зв'язок розвитку норми про незаконне збагачення та деформацій механізму кримінально-правової протидії корупції в Україні; розкрито соціальну зумовленість використання інститутами громадянського суспільства кримінально-правових засобів протидії корупції; здійснено характеристику загальних кримінально-правових аспектів приватного кримінального переслідування осіб, які вчинили корупційний злочин.

Таким чином, є підстави для такого загального висновку: автором **досягнута мета дисертаційного дослідження** – розроблено науково виважену концепцію кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні з врахуванням відповідного сучасного інституціонально-правового простору з об'єктивно існуючими перешкодами для належної дії кримінального закону в протидії цим злочинам.

Кожній науковій праці, а тим більше такій як дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, в тій чи іншій мірі, притаманні також окремі риси дискусійності, неточності положень і висновків. Окремим з них вочевидь бракує достатньої аргументації, глибини дослідження, інші з них наділені надмірною категоричністю, що обумовлює необхідність їх додаткового пояснення з боку дисертанта. Знову ж таки, є можливість висловити дисертантові поради методичного характеру і побажання в плані поглиблення дослідження даної проблематики.

На етапі захисту своєї наукової праці дисертант проходить, образно висловлюючись, наукову експертизу на з'ясування рівня його наукової зрілості. Тому об'єктивна, неупереджена, доброзичлива оцінка його багаторічної праці дозволяє виявити назване вище коло питань. Думається, що вони, будуть корисні дисертантові у плані корегування свого бачення окремих теоретико-прикладних проблем.

У цьому зв'язку офіційний опонент вважає за доцільне висловити свою думку щодо окремих, найбільш істотних з них.

1) План дисертаційного дослідження складений раціонально з врахуванням традиційних методологічних підходів в доктрині кримінального права. Він дозволив авторові достатньо повно розглянути весь спектр

основних питань даної проблематики і досягти мети свого дослідження. Поряд з цим виникли окремі, редакційного характеру побажання щодо формування певних його положень:

а) назва теми дисертації сформульована логічно правильно, вона, як уже зазначалося, розкрита достатньо повно з широкою і належною аргументацією положень і висновків. Ознайомлення з дисертацією свідчить, що автор розширив коло своїх наукових пошуків і проаналізував не лише теоретичні, але й практичні проблеми даної теми. Він зробив ряд слушних пропозицій прикладного законодавчого характеру, що в концентрованому виді містяться у висновках роботи (сторінки 370-373). З огляду на це, тему дисертаційного дослідження можна було б подати і в такій редакції: «Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: теорія і практика»;

б) виходячи із усталених доктринальних підходів, питання соціальної зумовленості можна було подати в окремому підрозділі на початку роботи. На думку опонента його можна було б подати в такій редакції: «Соціальна зумовленість протидії корупційним злочинам в Україні». В дисертації міститься багатий напрацьований автором матеріал з цієї проблематики, але він розпорошений по цілій роботі. Найбільше уваги цьому автором приділено в двох спеціальних підрозділах: 2.2 та 5.1.);

в) дисертант неодноразово підрозділах роботи звертається до аналізу причин та умов корупційних злочинів. Як випливає з дисертації, її автор проявляє прихильність до соціально-детермінованого підходу до вивчення явищ кримінально-правової дійсності. Враховуючи це, в розділі першому дисертації «Методологічні основи ефективності кримінально-правової політики протидії корупції» можна було виокремити спеціальний підрозділ «Причини та умови корупції в Україні», де подати дану проблематику комплексно та системно.

2. Окремі положення дисертації потребують додаткового пояснення:

а) на сторінці 11 рецензованої праці та сторінці 4 її автореферату дисертант підкреслив, що фундаментальну роль у методах його дослідження посідає діалектичний метод пізнання. У цьому контексті виникло питання: яке його ставлення до діалектики ідеалізму та діалектики матеріалізму і яке ж його бачення суто інструментальної ролі діалектичного методу в правознавстві?

Підтримуючи авторську позицію в частині застосування діалектичного підходу, слід звернути увагу на всебічно обґрунтований професором П.М.Рабіновичем потребний підхід до розуміння явищ правової дійсності

(див. наприклад: Рабинович П.М. Правопонимание: сущность. Причины и неизбежность плюрализма, современное европейское измерение // Право Украины. – 2011, №1; Рабинович П.М. Некоторые современные концепции права в России и в Украине (в свете потребностного правопонимания) // Ежегодник украинского права. – 2014, №6). У цьому зв'язку цікавою є думка дисертанта щодо можливості його застосування для дослідження проблем протидії корупції;

б) в назві теми дисертації є словосполучення «кримінально-правової протидії» і тому логічним є питання: що автор розуміє під поняттям «кримінально – правової»?

Справа в тому, що вже тривали час в доктрині права точаться жваві дискусії щодо сучасного розуміння права. Домінуючим в доктринах філософії та теорії права є розуміння пріоритету природного права над позитивним. Такий натурфілософський підхід знайшов своє підтвердження у **рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року вказано:** «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що **право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори**, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України (рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975).

Очевидним є той факт, що Конституційний Суд в цій постанові став на позицію **гармонійного поєднання позитивістського і юснатуралістичного підходів** до розуміння права. Опонент зауважив, що в роботі прослідковується прихильність автора саме до такого підходу. Особливо наглядно це видно в розділі 5 дисертації «Роль громадянського суспільства у реалізації кримінально-правової протидії корупції». Це має методологічне значення для дослідження проблем корупції, обґрунтування відповідних положень, висновків та пропозицій. Отже, чи поділяє згаданий підхід дисертант і яка його думка щодо потенційних можливостей цього підходу до аналізу проблематики протидії корупції в наступних, перспективних авторських наукових пошуках?;

3. Ознайомлення зі змістом дисертації та її автореферату дозволило виявити окремі положення дискусійного характеру:

а) автор дисертації обгрунтовано занепокоєний тим, що в справі протидії корупції в Україні реально дуже низький потенціал політичної волі, яка є дієвим засобом протидії корупції (сторінки 15, 32, 34, 363 та ін. дисертації). Погоджуючись з такою постановкою питання дисертанта загалом, дискусійним видається зведення автором цієї проблеми лише до відсутності належної політичної волі лише з боку вищого політичного керівництва держави. Дану проблему слід, на думку опонента, розглядати з більш широких позицій. Думається, що брак достатньої інтенсивності політичної волі слід окремо аналізувати не лише щодо найвищого політичного керівництва держави, а принаймні щодо: 1) законодавчої гілки влади; 2) виконавчої гілки влади; 3) судової гілки влади; 4) політичних партій та громадських організацій; 5) пересічної людини як найвищої цінності суспільства;

б) на думку опонента, дисертант застосував **вузький підхід** до розуміння кримінально-правової протидії корупції і це його право. Науковий пошук його сконцентрований, головним чином, на тлі кримінального закону та доктрин кримінального права та кримінології, інших наукових джерел. Слід зауважити, що коли застосовувати **широкий підхід** до розуміння кримінально-правової протидії, то найбільш повною, всеосяжною могла б бути **синергетична концепція** протидії корупції на тлі: а) кримінального законодавства; б) кримінального процесуального законодавства; г) виконавчого законодавства. Однак, таке завдання перед здобувачем не стояло, не входило в предмет його дослідження;

в) не можна беззастережно сприйняти висновок дисертанта про необхідність вироблення доктринальних основ кримінальної законотворчості в частині обгрунтування таких її цілей: 1) систематизація законотворчості; 2) вдосконалення техніки законодавчої реалізації ідей запобігання та протидії злочинності для досягнення максимального соціального ефекту від дії запроваджених норм права; 3) уникнення не планованих законодавцем змін у кримінально-правовому впливі на правовідносини; 4) стабілізації закону про кримінальну відповідальність; 5) підвищення ефективності правозастосовної практики на основі кримінально-правових ресурсів (сторінки 22-23 дисертації). **Якість кримінально-правової протидії корупції прямо залежить не лише від названих дисертантом факторів, але, головним чином, від якості законодавчого органу,** сприйняття депутатами принципів права. Це проблема значного рівня, бо нинішні законодавці, як правило, не мають юридичної професійної правосвідомості загалом і правової свідомості

зокрема за браком належної юридичної освіти та правозастосовної практики. Оскільки є проблема сприйняття законодавцями цих принципів, то логічно-проблемним і їх відтворення в «матерію» законодавства. Особливо це видно у тих наведених дисертантом випадках, коли прийнятий закон не чітко сформульований, неясний, містить неоднозначні поняття, суперечності. Ситуація ускладнюється відсутністю обов'язкової наукової експертизи законопроектів. Все це разом, як думається, не дозволяє належним чином забезпечити дотримання наукових засад законодавчої техніки, реалізацію в законодавстві кожного з принципів права на науковому рівні, забезпечивши при цьому неодмінно їх гармонійне поєднання. За цих умов виникає питання: як уникнути цих негативних факторів?

Перше. Є потреба розглянути питання про професійність як найбільш притаманну рису законотворця - народного депутата. Очевидним став факт, що професійність полягає не в тому щоб на постійній основі бути присутнім у Верховній Раді, а в здатності розробляти та приймати закони, що не є можливим без належної юридичної освіти. Отже, при максимальному варіанті вирішення проблеми, в Конституції України і в законодавстві про вибори доцільно **встановити ценз, вимогу** про наявність у кандидата у народні депутати юридичної освіти. Можливий і інший варіант. За умови запровадження двопалатної Верховної Ради, передбачити гармонійне поєднання принципів професійності та представництва від суб'єктів адміністративно-територіального устрою. Для кандидатів у депутати до верхньої палати – обов'язкова вимога наявності юридичної освіти, а до нижньої палати –ні.

Друге. Дуже давно в доктрині права дискутується питання про необхідність розроблення та прийняття **спеціального закону, який би регулював питання законодавчої діяльності**. Зокрема, пропонувалося назвати його «Законом про правотворчість», «Законом про нормативні акти». Головне не в назві такого закону, а в тому щоб передбачити в ньому обов'язковість наукової експертизи проектів законів, яку, на моє переконання, спроможна здійснювати Національна академія правових наук України, яка має достатні підстави стати повноправним суб'єктом правотворчої діяльності. Це може дати відчутний результат і за нині чинних правових засад організації Верховної Ради України.

Треба зазначити, що вданий час науковців відповідної кваліфікації залучають, як правило, до надання пропозицій до відповідних проектів законів. Ці пропозиції не завжди враховуються.

Не є нормальною також ситуація, коли проекти законів у демократичній державі готуються будь-ким без належного рівня юридичної

освіти, а отже і правосвідомості. Думається, що настав час припинити таку практику, яка згубно впливає на якість кримінального законодавства. Назрів час скористатися історичним досвідом створення Державних кодифікаційних комісій.

Державна кодифікаційна Комісія України – *єдиний державний орган*, який має бути наділений повноваженнями щодо *розроблення законопроектів* для їх розгляду на Всеукраїнському референдумі чи у Верховній Раді України. *Державним кодифікатором* може бути особа не молодша 40 років, яка є: громадянином України не менше 20 років, вільно володіє державною мовою, не притягалася до кримінальної відповідальності за вчинення умисного злочину, має позитивну моральну поведінку, має науковий ступінь доктора юридичних наук та вчене звання професора. Державна кодифікаційна Комісія України має *діяти на підставі Закону України «Про кодифікаційну Комісію України»*, який доцільно прийняти через Всеукраїнський референдум. Це надійно убезпечить її від можливого деструктивного впливу з боку Верховної Ради України, дозволить розробляти проекти законів, необхідних для держави, а не в інтересах корумпованих економіко-політичних кланів, чи інших «зацікавлених» суб'єктів.

4. Окремі терміни, застосовані дисертантом мають риси неточності, непослідовності їх застосування, недостатньої чіткості викладу:

а) дисертантом 13 разів вжито в роботі терміни «скоєне», «скоєно», «скоєного» тощо, що не відповідає термінологічному апаратові чинного КК, де вживаються терміни «вчинення», «вчинили», «вчиненим», «вчинене» (ст. ст. 2, 4-11, 18-28 КК та ін.). Злочин — це вчинок людини – вольова, свідома поведінка. Правда, в дисертації 226 разів застосовано також терміни: «вчинені», «вчинений», «вчинено», «вчинення», «вчинене» тощо (наприклад, сторінки 14-17, 21, 36, 45, 51, 82, 83, 120, 133, 160, 182, 228, 282, 305, 366, 372). Поряд з цим, 87 разів застосовано терміни: «учинено», «учинені», «учинення», «учинюваних» тощо (наприклад, сторінки 19, 43, 169, 186, 214, 235, 238, 301, 350), які в чинному КК України не застосовуються;

б) автор дисертації допустив некоректність стосовно словесного позначення реалізації відповідальності. Так, на сторінці 39 дисертації він написав «несуть відповідальність», а на сторінці 346 - «несуть встановлену для відповідача відповідальність». В кримінально-правовій літературі є чисельні випадки некритичного застосування цього терміну в згаданому контексті. Однак, нести можна якийсь предмет, вантаж, істоту тощо, що має зовнішній фізичний вираз. Кримінальній відповідальності *можна лише*

«*підлягати*». Саме цей термін застосований, зокрема, в назві розділу IV КК України та його статтях 19, 20, 21, 22;

в) неточним є твердження дисертанта (с. 182 дисертації) про «...суспільні відносини, які виникають у зв'язку та під час здійснення службовою особою *правомірної діяльності*, тобто в межах і відповідно до нормативно-правових актів». В контексті викладеної ним там думки, йдеться про правослухняну поведінку, яка не тотожна більш широкому поняттю "правомірна поведінка". Ключовим у даному понятті є термін "правомірна", складовою якого є два терміни: «*право*» і «*мірна*». Тобто, правомірною є поведінка, яка може бути визначена, виміряна, кваліфікована за допомогою ознак, критеріїв, що закріплені в нормах, нормі права.. В даному випадку – в нормах кримінального права.

Крім цього, в дисертації, у різних відмінках, 184 рази застосовується термін «*неправомірна*» (наприклад, сторінки 20, 87, 93, 123, 124, 134, 138, 157) в розумінні *протиправна*. В цьому випадку, неправомірна поведінка ототожнена автором з протиправною, що є логічною помилкою. Неправомірною є поведінка, яка не має правових критеріїв визначення, виміру, кваліфікації;

г) в ряді випадків, при аналізі кримінально-правових явищ, автор вживає терміни «країна», «країнами», «країнах» (наприклад, сторінки 5, 30, 34, 48, 59, 61, 68, 119, 265, 284, 296, 334). Поряд з цим, на сторінках дисертації 5, 6, 10, 14, 18, 22, 27, 28, 31, 34, 37, 43, 106 та ін. вжито терміни «держава», «держави», «держав», «державою», «державі» тощо, що слід визнати виправданим, більш точним, оскільки йдеться про державно-правові явища. Терміни «країна», «країн», «країни» належать у першу чергу, до доктрини географічної науки. Ототожнення названих вище термінів не має під собою етимологічно-правових підстав;

д) в дисертації автор багаторазово вживає словосполучення: «причинний зв'язок», «причинна база», «причинна неефективність», «причинно-наслідковий» та ін.(наприклад, сторінки 35, 52, 177, 188, 191, 192, 195, 302), які також вживається в наукових працях інших окремих авторів. Викликає заперечення вживання термінів «причинний», «причинова» тощо. Етимологічне значення слова «причинний» розкрито в тлумачних словниках української мови. Воно означає: божевільний (див. наприклад: «Великий тлумачний словник сучасної української мови», укладач і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун». 2009. – С. 1140). Вочевидь, у цьому контексті, логічно слід вживати слова «причиновий», «причинова» та ін. ;

е) на сторінці 151 дисертації автором написано: «... в системі норм про економічні злочини варто звернути увагу, зокрема, на такі *підстави*

кримінальної відповідальності: придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК), легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК), умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму (ст. 209-1 КК), використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК)». Далі, на сторінці 173 дисертації він погоджується з положенням, «...що ці базові положення КК однозначно вказують на те, що винне вчинення суб'єктом злочину суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, входить до фактичної підстави кримінальної відповідальності за будь-який злочин...». На сторінці 181 автор зауважує, «...що прагнення законодавця буквально витримати концептуальні постулати вітчизняної теорії кримінального права, за якими злочин – це лише діяння (ч. 1 ст. 11 КК), а єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений КК (ч. 1 ст. 2 КК)...». Думається, що дисертантові слід було зайняти відразу останню позицію і не пов'язувати свої теоретичні міркування з невизнаною широко науковцями концептом, що підставою кримінальної відповідальності є лише вчинення злочину як суспільно-небезпечного діяння (див.про це: Герцензон А.А. Понятие преступления в советском уголовном праве / А.А. Герцензон. – М.: Госюриздат, 1955. – С. 46–47).

5. Інтерес викликав авторський концепт про багаторубіжний механізм правової протидії корупції. На сторінці 18 дисертації визначив, що правові норми завершального рубежу протидії корупції – це сукупність антикорупційних правових норм, які встановлюють підстави відповідальності за поведінку або в разі встановлення фактичного стану, в яких об'єктивно виявляються вчинені в минулому акти корупції (корупційні правопорушення основного рубежу), що залишилися латентними. На погляд опонента, аспект протидії латентності корупційних злочинів заслуговує більш широкого і всебічного наукового аналізу. Очевидно, що обмеженість рамок дисертаційного дослідження не дозволило дисертантові вникнути в дану проблематику та й такого завдання перед ним не ставилося (див. сторінки 9-10 дисертації).

6.Офіційний опонент не поділяє некритичного ставлення дисертанта (на сторінці 82 дисертації) щодо висловленої в юридичній літературі пропозиції «...скасувати розділ XIV-1 Загальної частини КК «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» як такий що не відповідає

загальним положенням і принципам вітчизняної правової доктрини». Дисертант лише просто констатував наявність такої пропозиції і не висловив свого ставлення щодо неї по суті.

Застереження опонента, щодо згаданої пропозиції стосовно юридичних осіб. **Перше.** Не зрозуміло, що має на увазі автор згаданої пропозиції під «загальним положенням і принципам вітчизняної правової доктрини»? Таких загальновизнаних положень і принципів на разі ще не виробила доктрина кримінального права, тривають дискусії. В силу цього, вони **не знайшли свого закріплення** і на рівні чинного КК України. **Друге.** Стереотип невизнання доцільності кримінальної відповідальності юридичних осіб вже подолано як на рівні доктрини кримінального права так і на рівні законодавчої практики. Введення в законодавчу практику поняття «заходи кримінально-правового характеру» свідчить про намагання українського законодавця формально і своєрідно виконати одну з вимог на шляху Євроінтеграції України. Україною підписано більше десяти міжнародних угод, якими вона зобов'язалася ввести кримінальну відповідальність юридичних осіб. Натомість, як видається, в Україні застосовано бюрократичний підхід, схожий на «окозамилювання» європейських партнерів, в законодавстві яких вже порівняно давно встановлено кримінальну або квазі-кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Похвально, що дисертант далі в роботі підтримує позицію про доцільність кримінальної відповідальності юридичних осіб за корупційні злочини(див. наприклад, сторінки 94-105).

Думається, що для подальших наукових пошуків в контексті даної проблематики Д. Г. Михайленкові буде корисною монографія: Грищук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження. - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013.

7. Іноді дисертант намагається викладати свою думку ніби не лише від себе особисто. Так, на сторінці 173 є вислів «виділено нами», а на сторінці 255 – «уточнено нами». Така «множинність» висловів може викликати підозру про участь принаймні двох учасників у рецензованому науковому доробку, чого насправді немає. У необізнаній глибоко людини з його науковими працями і, у першу чергу, з монографією, може скластися враження про неодноособовий авторський характер дисертації, яка згідно нормативних вимог повинна мати самостійний характер. Насправді ж, як вже зазначалося вище, дисертації Д. Г. Михайленка властивий творчий, самостійний характер.

Викладені вище критичні зауваження, застереження та побажання не впливають на загалом дуже високу позитивну оцінку рецензованого дисертаційного дослідження.

Ознайомлення з дисертацією та її авторефератом надає підстави для загального висновку, що Д. Г. Михайленком проведено самостійне і творче, завершене наукове дослідження в галузі кримінального права. Воно містить наукові положення та науково обґрунтовані результати, які розв'язують важливу науково-прикладну проблему і становлять істотний внесок в розвиток української кримінально-правової науки.

Дисертація оформлена відповідно до чинних нормативних вимог. Обсяг основного тексту дисертації відповідає встановленим нормативам до такого виду наукових робіт. Мова роботи загалом відзначається точністю, лексично та стилістично правильно побудована. Наукові положення в тексті дисертації у смисловому плані, як правило, завершені, цілісні та взаємопов'язані.

Зміст дисертації відповідає заявленій дисертанткою науковій спеціальності, вона належно апробована. Мета та завдання цього наукового дослідження повністю досягнуті.

Виходячи з викладеного вище, є підстави стверджувати, що рецензована дисертація відповідає вимогам, сформульованим у пунктах 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року.

Підсумовую викладене на попередніх сторінках мого відгуку **наступним висновком**: автор дисертації «Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні», – Дмитро Григорович Михайленко зарекомендував себе кваліфікованим вченим, є перспективним дослідником та рекомендую спеціалізованій вченій раді, при успішному захисті ним дисертації, присудити йому науковий ступінь доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник відділу наукової роботи
Львівського державного університету
внутрішніх справ



В.К. Гришук

20.06.2018 року, м. Львів